

Miejsce młodzieży w internetowej ewangelizacji parafii

Francuski filozof, postmodernista, Giles Deleuze, opisuje współczesnego młodego człowieka następująco: „To nomada, który wędrując nie wie, skąd wyszedł i dokąd idzie; czuje się zagubiony; żyje samą wędrowką; nie ma żadnego celu”¹. Młody człowiek żyje dzisiaj w swoistym *matryksie* dobra i zła, prawdy i fałszu, fikcji i rzeczywistości. Stąd też jest często bezradny, niczym klient wielkiego supermarketu, oczarowany ogromną ilością produktów, kuszących barwnością opakowań. Gubi się w tym wszystkim. Łatwo wybiera drogę moralnego luzu, zachłystując się fałszywie pojętą wolnością (samowolą) i marnując swoje życie (często także życie innych). Jak zatem można dzisiaj pomóc młodemu człowiekowi, który jest członkiem konkretnej wspólnoty parafialnej? Jakich użyć środków, by do niego dotrzeć z pytaniem o Chrystusa w jego życiu? Jak głosić dzisiaj młodym Chrystusową Ewangelię? To niezwykle istotne pytania, na które warto poszukać odpowiedzi.

Ks. ARKADIUSZ OLCZYK – dr hab. nauk teologicznych, wykładowca teologii moralnej w UPJPII w Krakowie, w Wyższym Seminarium Duchownym, w Wyższym Instytucie Teologicznym, w Studium Duchowości oraz w Studium Życia Rodzinnego w Częstochowie. Jest również Cenzorem Książek i Pism Religijnych w Archidiecezji Częstochowskiej. Jest autorem 8 książek oraz ponad 200 artykułów naukowych i popularnonaukowych dotyczących zagadnień teologicznomoralnych. Jego zainteresowania obejmują problematykę bioetyczną, zagadnienia związane z wychowaniem moralnym oraz etykę mediosfery.

¹ J. ŻYCIŃSKI, *Homilia wygłoszona podczas Krajowego Forum Młodych w Siedlcach (25.01.2001)*, w: *Święto młodych trwa bez końca*, red. M. Sadowska – G. Suchodolski, Siedlce 2001, 34; Por. P.C. KENDALL, *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, Gdańsk 2004, 101-102; A. OLCZYK, *Młodzież w świecie „instant”- współczesne uzależnienia*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie” (2011), 12.

1. „Znaki czasu” w świecie młodych

Wymownym „znakiem czasu” są coraz poważniejsze trudności z wychowaniem młodego pokolenia. Duszpasterze pracujący z młodzieżą spotykają się z problemami wychowawczymi dotyczącymi czterech wymiarów rozwoju człowieka: intelektualnego, emocjonalno-uczuciowego, egzystencjalnego, a przede wszystkim duchowego. Dokonując najprostszego (wydaje się jednak, że zbyt uproszczonego) podziału młodzieży na „złą”² i „dobrą”³, można bez wątplenia uznać, że pierwsza grupa stanowi zdecydowaną większość⁴. Parametry czasu i przestrzeni, a wraz z nimi cały kontekst socjokulturowy, w których żyje współczesny młody człowiek, wciąż podlegają zmianom, dlatego też sposób mówienia o Bogu także się zmienia i winien się zmieniać w zależności od głębokości i zakresu tych przemian. Nikomu nie trzeba dzisiaj udowad-

² W opinii krytyków młodzież dzisiejsza jest „samowolna, zrezygnowana, bierna, nihilistyczna, bezideowa, bez wyższych celów, «bez wyrazu», bezradna, sceptyczna, pełna społecznych i psychicznych frustracji, cyniczna, amoralna, przekorna, zepsuta, lekomyślna, sentymentalna, niesystematyczna, zniechęcona do życia (żyje na «niby»), amorficzna pod względem ideowym, nastawiona egoistycznie do życia, obojętna na sprawy społeczne, o postawie brania a nie dawania, bez inicjatywy, nie szanująca mienia społecznego. Jest to pokolenie o «miernych lotach», realiści życiowi, pokolenie pokrzywdzonych, źródło niepokoju, rebelii, dezorganizacji i braku dyscypliny, o tendencjach do łatwego urządzania się w życiu, pokolenie obojętnych, społeczność pesymistów, bez wartościowych dążeń i marzeń”. J. MARIANŃSKI, *Postawy społeczno-moralne młodzieży płockiej*, Płock 1984, 9-10.

³ obrońcy młodzieży podkreślają, że „jest ona w swoich opiniach i wystrzonych sądach bardziej moralna niż inne pokolenia, tylko pozornie niemoralna, nie lubi wielkich słów ani w dziedzinie ideałów, ani w życiu codziennym, wyczulona na różnicę między idealną moralnością, a realną rzeczywistością obyczajową, kwestionująca podwójną moralność dorosłych i ostro reagująca na zauważone rozbieżności między deklaracjami a rzeczywistością. Jest nastawiona prospołecznie i reformatorsko do życia, szczerą, naturalną, tolerancyjną, bez fanatyzmu, aktywną i pełną nieraz naiwnego optymizmu, nosicielką lepszego porządku i rozwoju społecznego, walcząca o nowy kształt świata, coraz bardziej ambitna, źródło największych nadziei, pokolenie dobrych realistów (nie romantyków), podejmująca odpowiedzialne decyzje, krytycznie nastawiona ku społeczeństwu, nie zorientowana na dobra materialne, pełna twórczego niepokoju, heroizmu, zaangażowana, coraz bardziej samodzielna, o godnym szacunku systemie wartości, źródło odrodzenia moralnego, «pokolenie wielkiej szansy»”. J. MARIANŃSKI, *Postawy społeczno-moralne młodzieży*, 10.

⁴ J. PRZYBYŁOWSKI, *Znaczenie nowej ewangelizacji dla duszpasterstwa młodzieży. Studium pastoralne*, Lublin 2001, 115-116.

niać, jak głębokie, wręcz rewolucyjne, zmiany cywilizacyjne przeżywa współczesny świat i jak głęboko dotykają one zwłaszcza ludzi młodych. Trzeba więc być świadomym tych przemian i niejako „trzymać rękę na pulsie”, aby w miarę możliwości reagować na nie zmianą podejścia i przekazu, oczywiście, nie zmianą niezmiennej ze swej natury prawdy o Bogu, co raczej zmianą konkretnych metod i sposobów jej przekazywania, aby przygody spotkania z Bogiem doświadczyło także współczesne młode pokolenie⁵. Wciąż więc sensowne pozostaje pytanie, jak mówić o Bogu tu i teraz, czyli dzisiaj i na tym miejscu, do konkretnego współczesnego młodego człowieka. Przez mówiących o Bogu do swych rówieśników należy rozumieć przede wszystkim samych młodych, ewangelizujących we wspólnotach konkretnych parafii, zarówno indywidualnie, jak i wspólnotowo⁶.

Wszelkie przemiany dotyczące człowieka niosą ze sobą z jednej strony nowe możliwości rozwoju, z drugiej zaś nowe zagrożenia w dziedzinie działań pastoralnych i moralnych Kościoła, zwłaszcza dla głoszenia Ewangelii. Na prawdy ewangeliczne powołują się bowiem także chociażby działacze sekt⁷. Trafiają oni głównie do młodzieży poszukującej prawdy, ale jednocześnie potrzebującej akceptacji, wiary w siebie, bliskości i miłości. Wiąże się to jednak z dokonaniem osobistego wyboru przez młodych ludzi: przyjąć czy odrzucić Chrystusa, Jego Ewangelię i naukę Kościoła? Zarówno przyjęcie, jak i odrzucenie Chrystusowej Ewangelii jest jednak tylko pierwszą możliwością wyboru, gdyż drugą propozycją jest jej dogłębne zrozumienie, którego potrzebują zarówno ci, którzy ją przyjęli, jak i ci, którzy jej nie przyjęli. Chrześcijanie słuchający Radosnej Nowiny o naszym zbawieniu i przyjmujący jej prawdę, mają ją wprowadzać w życie i dając osobiste świadectwo, głosić ją innym.

⁵ M. DUDA, *Jak współczesnej młodzieży mówić o Bogu? Wykład na ogólnopolskim Forum Akademickim w Częstochowie z racji członkostwa Komisji Episkopatu d/s Duszpasterstwa Akademickiego*, w: M. DUDA, *Parafia – kawalek nieba... do moich Parafian i nie tylko... 1996-2003*, Częstochowa 2004, 24.

⁶ CONCILIUM VATICANUM II, *Decretum de Apostolatu Laicorum*, „*Apostolicam Actuositatem*” 12, AAS 58 (1966), 849: „Ipsi debent fieri primi et immediati apostoli iuvenum, apostolatum inter seipsos per seipsos exercentes, ratione habita ambitus socialis ubi vivunt”, *Dekret o apostołstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”*, w: SOBÓR WATYKAŃSKI II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, 388: „Oni [młodzi] właśnie powinni stać się pierwszymi i bezpośrednimi apostołami młodzieży, pełniąc apostołstwo wśród niej, także przez osobiste świadectwo, uwzględniając środowisko społeczne, w którym żyją”.

⁷ Z. PAWŁOWSKI, *Kościół i sekty w Polsce*, Gdańsk 1996.

Zanoszenie Dobrej Nowiny tym, którzy spędzają życie w internetowej sieci, staje się dzisiaj niezwykle trudnym wyzwaniem czasu. Poważne rozterki i wątpliwości duszpasterskie budzi to, w jaki sposób mówić np. o zmartwychwstaniu Chrystusa do użytkowników gier wirtualnych, których bohaterowie obdarzeni są więcej niż jednym życiem, i w których wystarczy naciśnięcie jednego klawisza, by ich życia pozbawić lub im je przywrócić. Pytaniem często stawianym jest pytanie o to, w jaki sposób Internet wpłynie na sytuację religijną *homo communicans* – człowieka cywilizacji, zdominowanej przez cyberkulturę, z charakterystyczną dla niej komunikacją elektroniczną i multimedialną⁸.

Młodzież dorastającą, pomimo różnych przejawów kryzysu osobowości, a nawet negatywnych zmian w postawach religijnych, można uznać za wzorowych uczniów Chrystusa i członków Jego Kościoła. Przyczyną sprawczą otwarcia na społeczeństwo i wspólnotę kościelną jest rozbudzony idealizm młodych, którzy w życiu codziennym z różną intensywnością poszukują dróg życiowego spełnienia. W tej sytuacji konieczne jest wskazanie im prawdziwego punktu odniesienia życia, jakim jest Osoba Jezusa. Chrystus przyszedł na świat, by całkowicie zaspokoić pragnienie życia i nieskończoności, które Ojciec Niebieski wpisał w naturę i pragnienia człowieka już w momencie stworzenia⁹.

2. Internet współczesnym areopagiem młodych

W obecnych czasach środki społecznego przekazu, w tym szczególnie Internet, mogą spełniać bardzo pozytywną rolę w procesie ewangelizacji wśród młodzieży. Dają one możliwość dotarcia w jednym czasie i pośrednio w jednym miejscu do milionów ludzi, do których można skierować przesłanie ewangeliczne¹⁰. Zwrócił na to uwagę Jan Paweł II, stawiając retoryczne pytanie: „Skoro ci, których zadaniem jest upowszechnianie wytworów komercyjnych oraz profesjonalnych usług, uważają za sprawę zasadniczą kierowanie uwagi odbiorców ku treściom swego przesłania, czyż Kościół mógłby zaniechać głoszenia i szerzenia za pośrednictwem środków przekazu bezcennego przesłania Ewangelii?”¹¹. Ten sposób ewangelizacji wymusza stosowanie takich form

⁸ D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga. Gatunki komunikacji religijnej na polskich katolickich stronach internetowych*, Tarnów 2006, 31.

⁹ JAN PAWEŁ II, *Orędzie na VIII Światowy Dzień Młodzieży 1993 (15.08.1992)*, „L'Osservatore Romano” 13 (1992) 10, 9.

¹⁰ J. PRZYBYŁOWSKI, *Znaczenie nowej ewangelizacji*, 286.

¹¹ JAN PAWEŁ II, *Aby słowo Pańskie rozszerzało się i rozstawało. Do Papieskiej Komii*

wyrazu, które mogą zainspirować młodych katolików do dalszych, już osobistych i pogłębionych poszukiwań wartości ewangelicznych. Dzięki nim większą uwagę trzeba zwracać na metody, sposoby przekazu treści, które w swojej formie muszą być dla młodych atrakcyjne. Tym samym mogą pomóc młodemu człowiekowi wyjść z egoistycznego kręgu własnych problemów i otworzyć się na potrzeby innych. Zauważa to Jan Paweł II, zwracając się do młodzieży: „Zależec będzie od was, młodych, budowniczych społeczeństwa, w którym przez nasilenie informacji i przekazów pomnażać będziecie formy życia w zbiorowości, a rozwój technologiczny burzy bariery między ludźmi i między narodami; od was będzie zależec, czy nowe społeczeństwo będzie jedną rodziną, w której ludzie i narody żyć będą mogły w najściślejszej współpracy i integracji, lub też czy w przyszłym społeczeństwie zaostną się te konflikty i te podziały, które rozdzierają współczesny świat”¹².

W młodym pokoleniu tkwi nadzieja na ożywienie religijne w świecie. Nowe sposoby ewangelizacji umożliwiają wykorzystanie potencjału młodości we wspólnocie Chrystusowej, w której młodzi ludzie uczą się akceptować nadprzyrodzony charakter Kościoła. Za sprawą nowej ewangelizacji Kościół przestaje być „intruzem” w środowisku młodzieżowym, a zaczyna być postrzegany jako środowisko ewangelicznej miłości. Pamiętać jednak należy, iż ewangelizacja młodych nie stanowi łatwego wyzwania dla Kościoła, zwłaszcza w obszarze parafii. Młody człowiek bowiem stanowi z jednej strony ogromne bogactwo naturalne i nadprzyrodzone samo w sobie, z drugiej zaś żyje w świecie, który uniemożliwia lub w znacznym stopniu utrudnia aktualizację tegoż bogactwa. W związku z tym Jan Paweł II zadaje pytanie o perspektywę ewangelizacji młodych niechrześcijan, które trzeba by było rozszerzyć o pytanie: o sposób reewangelizacji także młodych chrześcijan: „Co czynić, by Chrystusowe orędzie dotarło do młodych? I odpowiada – jest oczywiste, że zwykłe środki duszpasterskie już nie wystarczają: potrzeba stowarzyszeń i instytucji, grup i specjalnych ośrodków, inicjatyw kulturalnych i społecznych dla młodzieży” (*Redemptoris missio* 37).

Oczywiście, że jest to nade wszystko domena apostolska samych młodych, według zasady ewangelizacji – przez podobnych sobie. Dlatego Papież Polak uczy: „To zadanie spoczywa przede wszystkim na mło-

sji Środków Społecznego Przekazu, „L'Osservatore Romano” 7 (1986) 2, 32.

¹² TENŻE, *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży. Orędzie na XIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, „L'Osservatore Romano” 6 (1985) 4, 7.

dych chrześcijanach, powołanych, aby być misjonarzami wśród swoich rówieśników oraz by odkrywać na nowo przez działalność wspólnotową i zespołową, że radość wiary w Chrystusa należy bez obaw przekazywać i ofiarowywać innym z apostołską odwagą¹³.

Kościół potrzebuje młodych, a młodzi potrzebują Kościoła. Młodzi potrzebują Kościoła, aby mogli odnaleźć w nim Chrystusa, który daje im prawdziwą wolność przez miłość i służbę innym. A Kościół potrzebuje ich, by stali się apostołami wobec swoich rówieśników, z właściwą dla młodości odwagą i polotem, zgodnie z posiadanymi charyzmatami i zdolnościami. I tak, młodzież będąca przedmiotem odpowiedzialnej troski duszpasterskiej ze strony Kościoła zostaje uformowana do bycia podmiotem ewangelizacji w Kościele, w różnych jej formach i na różnych obszarach.

Młodzież jako podmiot apostołstwa młodych w Internecie, w obliczu trudności, jakie napotyka w życiu, nie może ulegać lękowi, wręcz przeciwnie, ma głosić Chrystusa swoim rówieśnikom, wielorako zniechęconym czy wręcz zagrożonym moralno-religijnym nihilizmem. W tym celu powinna się nieustannie odradzać duchowo w swej egzystencji chrześcijańskiej, zapewniając entuzjazm i przyszłość ewangelizacji w Sieci.

Bardzo ciekawym przykładem ewangelizacji Internetu jest udział katolików w „Second Life” – trójwymiarowej wirtualnej grze internetowej, w której uczestniczy obecnie ok. 5,5 mln graczy z całego świata. Autor artykułu, zamieszczonego w jezuickim miesięczniku „Civiltà Cattolica”, nazwał teren tej gry „obszarem misyjnym”, gdyż ludzie, którzy do niej przystępują, choć ukrywają się pod wirtualnymi postaciami, są prawdziwymi ludźmi, którzy mają swoje duchowe troski i potrzeby – czekają także w tym świecie na Dobrą Nowinę. Ośrodki kultu, które wyrastają w tej wirtualnej rzeczywistości, wskazują, zdaniem tego jezuickiego pisma, na wielki głód ducha u współczesnego człowieka. W „Second Life” obecne są już aktywnie środowiska katolickie, w tym także polskie, pracują tam również katolicy misjonarze. Istnieje tam też wyspa, będąca wierną rekonstrukcją Palestyny z pierwszego stulecia naszej ery (czyli z czasów Chrystusowych)¹⁴.

Obecnie, gdy młodzież bardziej potrzebuje świadków aniżeli nauczycieli, ogromnie ważnym sposobem ewangelizacji młodych jest

¹³ TENŻE, *Troszczcie się o rodziny, młodzież i ubogich. Przemówienie podczas spotkania z duchownymi diecezji rzymskiej (9.03.2000)*, „L'Osservatore Romano” 21 (2000) 5, 46.

¹⁴ <http://wiadomosci.onet.pl/1480122,240,2,kioskart.html>, [22.04.2017].

świadcstwo. Zjawisko „dawania świadectwa”, rozumianego najogólniej jako przekazywanie prawdy i wartości religijnych, w których świadczący uczestniczy po to, by stały się one także udziałem odbiorcy, od zawsze było obecne w Kościele katolickim. W sensie religijnym świadczenie jest przekazywaniem wartości nadprzyrodzonych, w których uczestniczy świadek. Wykorzystując nowe środki ewangelizacji, takie jak Internet, młodzi zamieszczając swoje świadectwa na stronach internetowych i *blogach* chrześcijańskich, mogą świadczyć wobec swoich rówieśników, iż Bóg działa w życiu każdego, kto otworzy się na Jego Słowo. Na mapie religijnych gatunków internetowych „świadectwo” zajmuje ważne miejsce. Przekaz, docierający do internetowego odbiorcy, formalnie nie różni się w sposób zasadniczy od tego, który człowiek może usłyszeć np. podczas spotkań w młodzieżowych grupach parafialnych. Spełnia zapewne te same funkcje. Stanowi formę zaproszenia innych ludzi, szczególnie młodych, do przyjęcia prawdy o Jezusie Chrystusie, słowa zaś świadka stanowią bliższą gwarancję potwierdzenia tej prawdy. Internet, który jest medium przekraczającym granice miejsca i czasu, pozwala na składanie świadectw wobec osób oddalonych o tysiące kilometrów. Do internetowych świadectw zaglądną wszyscy użytkownicy Sieci – także religijnie obojętni, a nawet nastawieni do Kościoła wrogo. Dla nich zwłaszcza świadectwo może być ewangelizacyjnym „zaczynem” nawrócenia¹⁵.

Dzieło ewangelizacji polega na tym, by dać wszystkim ludziom możliwość kontemplowania piękna oblicza Chrystusa. Zadaniem nowych ewangelizatorów jest komunikowanie prawd ewangelicznych za pomocą takich form przekazu i w taki precyzyjny sposób, by współczesny słuchacz słowa Bożego, podobnie jak ci, którzy słuchali Jezusa w Jego czasach, miał tylko dwie możliwości: zrozumieć i przyjąć Bożą prawdę lub zrozumieć i odrzucić przesłanie Ewangelii. Nie powinno być natomiast takiej sytuacji, w której słuchacz nie rozumiał przekazanych mu prawd i nadal sądzi, że to on, a nie Chrystus, ma rację.

Część młodzieży oddala się obecnie od Kościoła głównie dlatego, że nie chcą oni dźwigać ciężarów, jakie nakłada na nich Kościół w postaci Bożych przykazań i innych norm moralnych. Tego typu rozumowanie wynika z zupełnie mylnego rozumienia Ewangelii i Dekalogu. Boże przykazania bowiem nie są ciężarem, lecz zaszczytem i wyróżnieniem. To przecież zaszczyt i wyróżnienie żyć w taki sposób, by nie

¹⁵ D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Surfując po Internecie*, 164-165.

stawiać w miejsce Boga żadnych ludzi czy rzeczy, by szanować rodziców, by nie zabijać ani nie szkodzić na zdrowiu sobie i innym, by nie cudzołożyć, by nie kraść i nie kłamać. Życie zaczyna być dramatem i ciężarem wtedy, gdy ktoś nie respektuje Dekalogu, gdy krzywdzi siebie i innych, gdy popada w grzechy, uzależnienia i rozpacz, gdy traci radość życia i nadzieję na lepszą przyszłość. Często jednak uczniowie Chrystusa przedstawiają Ewangelię w tak dziwny czy nieudolny sposób, że w odbiorze słuchacza Dobra Nowina o zbawczej miłości Boga do człowieka przeradza się w złą nowinę o niemodnych i bezsensownych zakazach czy nakazach, które Kościół próbuje „narzucić” współczesnemu człowiekowi. Zadaniem Kościoła XXI wieku jest więc ponowne zafascynowanie współczesnego człowieka, szczególnie młodego, miłością i radością, jaką proponuje nam Chrystus.

Jan Paweł II, wielokrotnie przemawiając do młodzieży, zwracał uwagę na istotę aktywności młodego chrześcijanina, którego zadaniem jest stawanie się człowiekiem sumienia: „Co to znaczy «czuwać»? To znaczy, że staram się być człowiekiem sumienia, że tego sumienia nie zagłuszam i nie zniekształcam. Nazywamy po imieniu dobro i zło, a ze zła staram się poprawiać, przewyciężając je w sobie. To taka bardzo podstawowa sprawa, której nigdy nie można pomniejszać, zepchnąć na dalszy plan. Nie. Ona jest wszędzie i zawsze pierwszoplanowa. Jest zaś tym ważniejsza, im więcej okoliczności zdaje się sprzyjać temu, abyśmy tolerowali zło, byśmy się łatwo z niego rozgrzeszali. Zwłaszcza, jeżeli tak postępują inni. Moi Drodzy Przyjaciele! Do Was należy położyć zdecydowaną zaporę demoralizacji - zaporę tym wadom społecznym, których ja tu nie będę nazywał po imieniu, ale o których Wy sami doskonale wiecie. Musicie od siebie wymagać, nawet gdyby inni od Was nie wymagali. Doświadczenia historyczne mówią nam o tym, ile kosztowała cały naród okresowa demoralizacja. Dzisiaj, kiedy zmagamy się o przyszły kształt naszego życia społecznego pamiętajcie, że ten kształt zależy od tego, jaki będzie człowiek. A więc: czuwajcie!”¹⁶.

3. Katolickie strony WWW

Istnienie w Internecie katolickich witryn religijnych jest przejawem swego rodzaju teologicznego optymizmu – skrywa założenie, że Obj-

¹⁶ JAN PAWEŁ II, *Słowo Papieża do młodych przed Apelem Jasnogórskim (Częstochowa, 18.06.1983)*, w: JAN PAWEŁ II, *Pokój Tobie Polsko*, Warszawa 1984, 124.

wienie może być przekazywane także elektronicznie – Bóg może przemawiać do człowieka, posługując się także Siecią. Z tego być może powodu standardowe elementy, występujące również na stronach głównych witryn świeckich, jak tytuł i *menu* mówiące o zawartości witryny, licznik przedstawiający, ile osób odwiedziło daną stronę oraz datownik, twórcy stron katolickich przekształcają i starają się im nadać sens religijny (często obudowane są one na tych stronach różnego rodzaju tekstami wprost nawiązującymi do religii)¹⁷.

Szukanie stron katolickich w Internecie można byłoby porównać do szukania grzybów w lesie – ogromnym i rozległym, pełnym różnych zwierząt i roślin. I tak jak w prawdziwym lesie można natrafić nie tylko na grzyby jadalne, ale także na trujące muchomory, podobnie w Internecie są obecne, niestety, również strony różnych sekt, strony anty-katolickie, anty-kościelne i wiele innych witryn niezgodnych z zasadami wiary. Trzeba więc niezwykle uważać i być ostrożnym w korzystaniu z katalogów tematycznych, gdyż niektóre sekty zamieszczają wśród wielu odnośników do stron katolickich także odnośniki do stron mających niewiele wspólnego z Kościołem katolickim, chociaż określane są przez autorów jako „katolickie”.

Pisząc o katolickich stronach WWW należy stwierdzić, iż z każdym dniem jest ich coraz więcej. Niemożliwe jest opisanie wszystkich tych stron, dlatego też na podstawie kilku najbardziej popularnych witryn przedstawiony zostanie pewien schemat, który obecny jest we wszystkich portalach. Ponieważ Kościół katolicki jest hierarchiczny, dlatego też słuszny wydaje się taki „hierarchiczny” sposób prezentacji kościelnych stron WWW.

W 1997 roku Stolica Apostolska powołała do istnienia internetową stronę *vaticana.va*¹⁸. Autorem tej watykańskiej witryny i dyrektorem technicznym była zakonnica, siostra Judith Zoebelin ze Zgromadzenia Sióstr Franciszkanek od Eucharystii. Dzięki niej i jej pomysłom miliony „wirtualnych” pielgrzymów mogły uczestniczyć w rzymskich obchodach Jubileuszu Roku 2000. Przybyła ona do Watykanu w roku 1991, aby uporządkować system komputerowy Stolicy Świętej. Po pewnym czasie powierzono jej utworzenie strony internetowej Watykanu¹⁹.

Obecnie stronę watykańską można przeglądać w ośmiu językach: chińskim, niemieckim, angielskim, hiszpańskim, francuskim, włoskim,

¹⁷ D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Surfując po Internecie*, 105.

¹⁸ www.vatican.va, [17.11.2017].

¹⁹ http://www.e-mentor.edu.pl/artykul_v2.php?numer=18&id=391, [23.11.2017].

łacińskim i portugalskim. Poprzez tę stronę mamy dostęp do takich instytucji jak: papieskie archiwum, Kuria Rzymska, harmonogram uroczystości liturgicznych wraz z miejscem i godziną celebracji, którym przewodniczy Papież, informacje o wszystkich urzędach i biurach, które znajdują się na terenie Państwa Watykańskiego, serwis informacyjny Kurii Rzymskiej oraz najważniejsze dokumenty Kościoła katolickiego. Wśród tych dokumentów dostępne są: Biblia, Katechizm Kościoła Katolickiego, Kompendium Katechizmu Kościoła Katolickiego, Kodeks Prawa Kanonicznego, Dokumenty Soboru Watykańskiego II oraz inne książki i dokumenty. Wszystkie te pozycje dostępne są w różnych językach, niestety, brak jest dotąd prezentacji w języku polskim. Dzięki tej stronie Państwa Watykańskiego mamy także dostęp do: Archiwum Watykańskiego, Muzeum Watykańskiego, które oferuje wirtualne zwiedzanie zasobów; Wydawnictwa Watykańskiego; Biblioteki Watykańskiej, w której do dyspozycji mamy dział manuskryptów, katalogów książek drukowanych, obrazów i rysunków oraz zabytkowych monet. Istnieje także możliwość zakupu książek Stolicy Apostolskiej za pośrednictwem sklepu internetowego. Wśród tych watykańskich zasobów znaleźć można również informacje dotyczące pielgrzymek papieskich wraz z kazaniem i orędziami wygłoszonymi podczas wizyt apostolskich. Na stronie tej znajdujemy także informacje na temat życia, działalności i nauczania następców św. Piotra, począwszy od Leona XIII aż do obecnego papieża Franciszka. Strona watykańska jest dosyć dobrze prowadzona i często aktualizowana. Może ona być doskonałym wzorem, w jaki sposób należy tworzyć i dbać o katolickie strony WWW.

Również Kościół w Polsce posiada własne witryny internetowe. Jako pierwszej przyjrzymy się stronie Konferencji Episkopatu Polski²⁰. Na stronie tej można znaleźć wiele informacji odnoszących się do Kościoła w Polsce i na świecie. W głównym *menu* można uzyskać wiele informacji związanych ze Stolicą Apostolską. Zamieszczono tu takie działy, jak: Papież, Kuria Rzymska, Radio Watykańskie oraz dziennik *L'Osservatore Romano*. Kolejne informacje zamieszczone w tej witrynie odnoszą się do Nuncjatury Apostolskiej w Polsce, Prymasa Polski, biskupów, diecezji, biura prasowego i struktur KEP, a także ogólne informacje o Kościele w Polsce. Wśród tych wiadomości odnaleźć można mapy diecezji, statystyki oraz adresy instytucji kościelnych, a także najnowsze informacje z życia Kościoła w Polsce.

²⁰ www.episkopat.pl, [18.11.2017].

Następnie warto przyjrzeć się witrynom diecezjalnym. Jako przykładową weźmiemy stronę archidiecezji częstochowskiej. Adres witryny to: <http://archiczest.pl/> (obecnie jest ona w przebudowie). Znajdują się tu informacje dotyczące życia i działalności duszpasterskiej w diecezji. Na szczególną uwagę zasługują zamieszczone tutaj informacje o poszczególnych parafiach (numery telefonów, adresy, nazwiska pracujących w nich księży, przypomnienie o jubileuszach kapłańskich, święceniach diakonatu i kapłańskich). Każdy, kto wejdzie na stronę archidiecezjalną, może uzyskać informacje o poszczególnych instytucjach działających na terenie metropolii częstochowskiej takich, jak: Kuria Metropolitalna, Wyższe i Niższe Seminarium Duchowne, Wyższy Instytut Teologiczny, Biblioteka WSD i WIT, Sąd Metropolitalny, Archiwum; a także o ruchach, wspólnotach i zgromadzeniach zakonnych. Odwiedzający stronę może także uzyskać informacje, w jakiej obecnie parafii przeżywana jest Doba Eucharystyczna oraz w której z parafii odbywa się wizytacja. Znaleźć można również odnośniki do wielu dokumentów kościelnych: Pismo Święte, Dokumenty Soboru Watykańskiego II, Kodeks Prawa Kanonicznego, Katechizm Kościoła Katolickiego czy czytania mszalne na dany dzień.

Parafialne strony WWW nie są zbyt popularne, ale powstaje ich coraz więcej. Przygotowanie takich stron jest coraz staranniejsze, bowiem większość z nich tworzona jest przez „zapaleńców” i w porozumieniu z proboszczami. Większość parafialnych witryn zawiera informacje dotyczące życia, historii, wydarzeń i wspólnot danej parafii. Dzięki temu możemy się dowiedzieć, w jakich godzinach otwarta jest kancelaria, w jakich godzinach celebrowana jest Msza Święta i nabożeństwa oraz wysłać *e-mail* do naszego duszpasterza. Strony katolickie to nie tylko strony: Stolicy Apostolskiej, Episkopatu, diecezji czy parafii, ale także witryny poszczególnych wspólnot, instytucji, prasy katolickiej czy osób prywatnych (księży, animatorów wspólnot).

Także katolickie uczelnie wyższe, na wzór uczelni świeckich, oferują swoim studentom i kandydatom dostęp do ich własnych stron internetowych. Na tego rodzaju stronach odnaleźć można informacje na temat historii i wydarzeń dotyczących uczelni. Wszystkie szkoły wyższe informują także o wydziałach, jakie działają na terenie uczelni oraz o jednostkach administracyjnych i pracownikach uczelnianych. Na witrynach tych zamieszczane są najnowsze informacje dotyczące studiów, takie jak: plan zajęć poszczególnych wydziałów i roczników, kalendarium roku akade-

mickiego. Przykładową stroną internetową uczelni wyższych może być witryna Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie²¹.

Ważnym zjawiskiem dla duszpasterstwa i ewangelizacji młodych w parafii są elektroniczne wersje Pisma Świętego w różnych wersjach językowych. Polski czytelnik z pewnością najbardziej zainteresuje się Biblią po polsku. Warto więc wiedzieć, że najpopularniejsze w Polsce tłumaczenie Pisma Świętego, tzw. Biblia Tysiąclecia, znajduje się na serwerze poznańskim pod adresem *www.biblia.pl*. Można także skorzystać z wersji tekstowej Biblii Warszawsko-Praskiej, Biblii Warszawskiej oraz Biblii Jerozolimskiej. Osoby chcące skorzystać z Pisma Świętego w obcych wersjach językowych, powinny zajrzeć na stronę, gdzie znajduje się katalog dostępu do blisko 100 Biblii w różnych językach: *www.biblegateway.com*.

Każdy, kto chciałby uzyskać najnowsze informacje z życia Kościoła w Polsce i na świecie, ma dostęp do polskich portali informacyjnych o wyraźnie chrześcijańskim charakterze. Najważniejsze z nich to: „Katolicka Agencja Informacyjna”, „Mateusz” i „Opoka”.

Serwis Katolickiej Agencji Informacyjnej posiada obecnie cztery wersje:

- pełną – z myślą o agencjach i dziennikarzach, który jest płatny i odnaleźć go możemy pod adresem *www.kai.pl*;
- ogólnie dostępną skróconą wersję, obecną pod adresem *system.ekai.pl*;
- pełno dostępną galerię fotograficzną odnajdujemy pod adresem *www.foto.ekai.pl*;
- skierowaną do rozgłośni radiowych i szeroko pojętych mediów świeckich – serwis dźwiękowy: *audio.ekai.pl*.

Zdecydowanie najlepszy i najpełniejszy chrześcijański portal internetowy to „Mateusz”²². Na stronie tej każdy czytelnik znaleźć może ogromną ilość informacji, od ofert dotyczących książek, filmów, kaset, płyt CD i DVD, po internetowe rekolekcje. Można również znaleźć na tym portalu wiele interesujących odsyłaczy do innych katolickich stron internetowych.

Pod patronatem Komisji Episkopatu Polski powstał serwis „Opoka”. Strona ta oferuje bardzo bogatą wirtualną bibliotekę, w której każdy może znaleźć coś dla siebie, a także wiele pomocy duszpasterskich i katechetycznych.

Poza wymienionymi portalami, ciekawych informacji można szukać na stronach internetowych poszczególnych diecezji Kościoła kato-

²¹ *www.pat.krakow.pl*, [12.11.2017].

²² *www.mateusz.pl*, [12.11.2017].

lickiego i innych Kościołów chrześcijańskich. Swoje strony internetowe ma obecnie większość zakonów, zgromadzeń zakonnych i instytutów kościelnych. Sieć pełna jest elektronicznych wersji niemal wszystkich codziennych gazet, jakie ukazują się w formie drukowanej w naszych kioskach. Trzeba przyznać, że redakcje tych gazet coraz bardziej starają się zainteresować czytelników elektronicznym wydaniem swojego tytułu. W Internecie możemy także sięgnąć po „Tygodniki” i „Miesięczniki”, ale w tym przypadku dostępne są tylko wybrane artykuły lub jedynie skrócone informacje na temat poszczególnych numerów tych pism. Warto w tym miejscu wspomnieć o Tygodniku Katolickim „Niedziela”²³, który jako jeden z pierwszych pojawił się w Internecie. Strona dostępna jest od 1997 roku, a obecnie można ją przeglądać w czterech językach. Oprócz dostępu do wydania ogólnopolskiego, internauta ma do dyspozycji także elektroniczne wersje diecezjalne oraz księgarne.

Internet na wielu stronach religijnych wykorzystywany jest jako „skrzynka intencji” mszalnych. Takie „skrzynki intencji” czynne są pod adresami: „Mateusza”, „Katolika”, „Opoki”, „Wiary” i innych, a także wielu stron prywatnych. Na większości z nich można przesłedyć wpisy, powstałe w spontanicznym akcie modlitewnym. Włączenie się do „Skrzynki intencji” proponuje wszystkim, którzy wierzą w moc modlitwy wstawienniczej, np. portal „Mateusz”. Prośby wysłane za pośrednictwem tej strony trafiają do skrzynki pocztowej Sióstr Karmelitanek w Szczecinie. Wszystkim, którzy składają na „Katoliku” swoje intencje modlitewne, wypełniając zamieszczony na tej stronie formularz, towarzyszą z kolei modlitwą Siostry Klaryski i Kapucynki z krakowskiej diecezji – Piaski Wielkie. Intencje internautów Siostry odbierają przez *e-mail*. Każdy poniedziałek jest dniem szczególnej modlitwy w internetowo przekazywanych intencjach. Oprócz tego, codziennie o godzinie 12.30, w tych intencjach Siostry odmawiają modlitwę *Zdrowaś Maryjo* i *Wezwanie ku czci Świętych*²⁴.

Wiele witryn katolickich oferuje swoim użytkownikom możliwość wymiany własnych spostrzeżeń i podzielenia się własnymi przeżyciami religijnymi poprzez różnego rodzaju *fora* i *czaty*. Wiodącymi *czatami katolickimi* są: *czat.opoka.pl*, *czat.hoga.pl*, *czat.katolik.pl*, *chatkk.w.interia.pl*, *czat.apostol.pl*, *chat.wiara.pl*. Istnieje także grupa *czatów katolickich* na Polchacie²⁵. Bardzo pozytywną pracę wykonuje zespół księży

²³ www.niedziela.pl, [14.11.2017].

²⁴ D. ZDUNKIEWICZ-JEDYNAK, *Surfując po Internecie*, 115.

²⁵ POLChat – jeden z najstarszych polskich serwisów czatowych, którego obecnym

na „Hodze”²⁶. Prowadzonych jest tam ok. 21 dyskusji tematycznych, głównie dla młodzieży. Na „Opoce” istnieje tzw. „pokój pedagoga”, a rozmowy dotyczą tematów bardziej dojrzałych.

Jednak największą liczbę osób skupia *czat.katolik.pl*. Często odbywają się tam spotkania z VIP-ami czy ekspertami teologicznymi. Właśnie tego rodzaju rozmowy są najbardziej oczekiwane. Zainteresowanie wzrasta, gdy zaproszonym gościem jest np. ksiądz egzorcysta lub misjonarz z egzotycznych krajów. Wiele osób przychodzi porozmawiać z przedstawicielami poszczególnych zakonów. Niemal wszystkie katolickie *czaty*, przed zalogowaniem, informują internautów o regulaminie, jaki ich będzie obowiązywał po włączeniu się do rozmowy. Nad przestrzeganiem tych praw czuwa tzw. administrator, który ma prawo wyprosić z „pokoju” osoby nieprzestrzegające regulaminu. Zwykle istnieją dwa rodzaje rozmowy: prywatna, której przebieg mogą śledzić tylko dwie osoby, oraz publiczna, dostępna dla wszystkich zalogowanych użytkowników.

W części *czatów* dostępne są również graficzne „emotikony”, stworzone dla ułatwienia ekspresji emocji. Wszystkie te inicjatywy na forum internetowym mają na celu służbę dziełu ewangelizacji. Dla chrześcijan *czat religijny* to przede wszystkim miejsce wypełniania ewangelicznego wezwania do głoszenia Dobrej Nowiny oraz dawania świadectwa swojej wiary. Osobom niewierzącym *czaty* dają możliwość skonfrontowania swojej wiedzy o Kościele oraz poznania poglądów ludzi religijnie zaangażowanych. Dla osób poszukujących zaś są one miejscem umożliwiającym kontakt z osobami różnych formacji duchowych, poznanie ich poglądów i doświadczeń religijnych. Dyskusje uczestników *czatów* dotyczą tych aspektów życia, które mają dla człowieka znaczenie fundamentalne, jak: Bóg, sens życia, wartości motywujące wszystkie podstawowe, codzienne ludzkie decyzje.

właścicielem jest firma LIVECHAT Software z siedzibą we Wrocławiu. Zasady działania – podobnie jak w wielu tego typu usługach – przypominają te z IRC.

²⁶ Hoga - polski serwis internetowy o charakterze usługowym. Powstał 26 czerwca 2000 r. i początkowo prowadzony był przez spółkę Hoga.pl S.A. z siedzibą w Gliwicach. Na początku działalności miał charakter typowego portalu internetowego. Po dwóch latach (1 kwietnia 2002), w związku z trudnościami na rynku portali w Polsce, zmienił strategię i skoncentrował się na świadczeniu usług dla małych i średnich przedsiębiorstw oraz dla instytucji i osób prywatnych. Istotną jego częścią od początku istnienia był katalog stron. W dniu 24 stycznia 2007 r. na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie S.A. zadebiutowało 91.187.500 akcji połączonych podmiotów HOGA.PL S.A. i WASKO S.A. Był to pierwszy dzień notowań akcji pod nową nazwą WASKO z oznaczeniem WAS. Od tego czasu serwis internetowy prowadzony jest przez giełdową spółkę WASKO S.A.

Na koniec trzeba wspomnieć o tym, że duszpasterstwo elektroniczne niesie za sobą również pewne zagrożenia. Najbardziej niebezpieczny wydaje się syndrom tzw. „elektronicznych księży”. Są to duchowni, dla których elektroniczne duszpasterstwo staje się ważniejsze od realnego sprawowania Eucharystii, posługi w konfesjonale czy błogosławienia małżeństw, nie mówiąc już o odwiedzaniu ludzi chorych. Z całą pewnością zaangażowanie w Internecie, podobnie jak siedzenie przed biurkiem i przerzucanie papierów, nie może być fundamentalną misją kapłana. Duchowni, którzy spędzają dużo (a czasem zbyt dużo) czasu w Sieci i wiele potrafią tam fachowo zrobić, mogą ulec iluzji, że otwierają się w ten sposób na współczesny świat młodych, podczas gdy tak naprawdę izolują się od niego. Kolejne zagrożenie dotyczy wiernych, parafian. Jeśli jakaś forma „elektronicznej ewangelizacji” zostanie przygotowana w sposób niezwykle atrakcyjny, jednak nie zakończy się propozycją sakramentalnego czy duszpasterskiego spotkania poza Internetem (czyli w tzw. „realu”), może dojść do nieproporcjonalnego przywiązania ludzi do tej formy przekazu (włącznie z pokusą żądania nawet „rozgrzeszania przez Internet”). Dlatego zawsze trzeba przenosić działalność ewangelizacyjną w Internecie na płaszczyznę realnego życia, proponując np. wspólny wyjazd, spotkanie w grupie czy modlitwę w Kościele. Następne zagrożenie dotyczy tzw. „interfejsu” między komunikacją i życiem religijnym. Duszpasterstwo bowiem nie może ograniczać się tylko do wymiany myśli, nade wszystko powinno mieć odniesienie do życia wiarą²⁷.

Zakończenie

W dobie Internetu słowo „duszpasterstwo” nabiera nowego wymiaru, bardziej uniwersalnego. Każde pokolenie duszpasterzy staje przed nowymi wyzwaniami, którym poprzednie pokolenia nie musiały jeszcze stawiać czoła. Kilkadziesiąt lat temu nowe zadania duszpasterskie wiązały się np. z możliwością powszechnego używania samochodów, które zdecydowanie ułatwiają kontakt z wiernymi. Potem wiele inicjatyw duszpasterskich stało się możliwe do zrealizowania dzięki zastosowaniu magnetowidów. Dzisiaj duszpasterze w swej pracy mają do dyspozycji jeszcze więcej możliwości dzięki internetowej Sieci. Niewątpliwie priorytetem współczesnego duszpasterstwa parafialnego przez Internet

²⁷ M. ROBAK, *E-duszpasterstwo*, w: *Zarzućcie sieć. Chrześcijananie wobec wyzwań Internetu*, red. M. Robak, Warszawa 2001, 96.

winni być młodzi („dzieci Sieci”), gdyż są oni nadzieją Kościoła, świata i ludzkości. Do młodych należy czas nowego millenium i to właśnie oni są „stróżami poranka trzeciego tysiąclecia”. To właśnie młodzi mają być misjonarzami swoich rówieśników, bez zniechęcania się trudnościami w wierze, poszukując właściwych im form ewangelizacji. Waga duszpasterstwa młodzieży jest tym większa, iż przez nie właśnie przechodzi cała działalność wychowawcza Kościoła, zapewniając mu żywotność na dziś oraz na przyszłość.

The Place of Youth in the Internet Evangelisation of the Parish Summary

In the Internet age, the term „pastoral care“ is becoming more universal. Today, priests have new opportunities and evangelizing means. Among them is the Internet as a new medium that can be used to bring people, especially young people, to Christ, to his Gospel and to the Church. Today many priests use the Internet to evangelize young people in the parish. Young people today are morally and spiritually lost, but are also used to the web. You cannot miss it or neglect it. We often do not see these young people in our churches, they are sitting in front of a computer and on the Internet. That is why the electronic ministry is the new areopag for the heart and the soul of the young. May we succeed in gaining these „new parishes” for Christ.

Słowa kluczowe: ewangelizacja, parafia, duszpasterstwo, Internet.

Keywords: evangelisation, parish, pastoral care, the Internet.

Bibliografia

1. Źródła

Concilium Vaticanum II, *Decretum de Apostolatu Laicorum „Apostolicam Actuositatem”*, AAS 58 (1966), 837-864, *Dekret o apostołstwie świeckich „Apostolicam actuositatem”*, w: Sobór Watykański II, *Konstytucje, Dekrety, Deklaracje*, Poznań 2002, 377-401.

Jan Paweł II, *Aby słowo Pańskie rozszerzało się i rozślawiało. Do Papieskiej Komisji Środków Społecznego Przekazu*, „L'Osservatore Romano” 7 (1986) 2, 32-33.

- Jan Paweł II, *Enc. „Redemptoris missio”*, AAS 83 (1991), 249-340, Jan Paweł II, *Encyklika o stałej aktualności posłania misyjnego „Redemptoris missio”*, Wrocław 1995.
- Jan Paweł II, *Orędzie na VIII Światowy Dzień Młodzieży 1993 (15.08.1992)*, „L'Osservatore Romano” 13 (1992) 10, 9-10.
- Jan Paweł II, *Słowo Papieża do młodych przed Apelem Jasnogórskim (Częstochowa, 18.06.1983)*, w: Jan Paweł II, *Pokój Tobie Polsko*, Warszawa 1984, 123-124.
- Jan Paweł II, *Środki społecznego przekazu w służbie chrześcijańskiej promocji młodzieży. Orędzie na XIX Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu*, „L'Osservatore Romano” 6 (1985) 4, 6-7.
- Jan Paweł II, *Troszczcie się o rodziny, młodzież i ubogich. Przemówienie podczas spotkania z duchownymi diecezji rzymskiej (9.03.2000)*, „L'Osservatore Romano” 21 (2000) 5, 46-47.

2. Opracowania

- Duda M., *Jak współczesnej młodzieży mówić o Bogu? Wykład na ogólnopolskim Forum Akademickim w Częstochowie z racji członkostwa Komisji Episkopatu d/s Duszpasterstwa Akademickiego*, w: M. Duda, *Parafia – kawałek nieba... do moich Parafian i nie tylko... 1996-2003*, Częstochowa 2004, 23-31.
- Kendall P. C., *Zaburzenia okresu dzieciństwa i adolescencji*, Gdańsk 2004.
- Mariański J., *Postawy społeczno-moralne młodzieży płockiej*, Płock 1984.
- Olczyk A., *Młodzież w świecie „instant”- współczesne uzależnienia*, „Rocznik Wydziału Pedagogicznego Akademii Ignatianum w Krakowie (2011) 11-33.
- Pawłowski Z., *Kościół i sekty w Polsce*, Gdańsk 1996.
- Przybyłowski J., *Znaczenie nowej ewangelizacji dla duszpasterstwa młodzieży. Studium pastoralne*, Lublin 2001.
- Robak M., *E-duszpasterstwo*, w: *Zarzućcie sieć. Chrześcijananie wobec wyzwań Internetu*, red. M. Robak, Warszawa 2001, 88-100.
- Zdunkiewicz-Jedynak D., *Surfując po Internecie w poszukiwaniu Boga. Gatunki komunikacji religijnej na polskich katolickich stronach internetowych*, Tarnów 2006.
- Życiński J., *Homilia wygłoszona podczas Krajowego Forum Młodych w Siedlcach (25.01.2001)*, w: *Święto młodych trwa bez końca*, red. M. Sadowska – G. Suchodolski, Siedlce 2001, 32-36.

3. Netografia

- <http://wiadomosci.onet.pl/1480122,240,2,kioskart.html>, [22.04.2017].
- http://www.e-mentor.edu.pl/artukul_v2.php?numer=18&id=391, [23.11.2017].
- www.vatican.va, [17.11.2017].
- www.episkopat.pl, [18.11.2017].
- www.pat.krakow.pl, [12.11.2017].
- www.mateusz.pl, [12.11.2017].
- www.niedziela.pl, [14.11.2017].